

Gyáni Gábor

TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK – SZOCIÁLIS BIZTONSÁG A 20. SZÁZADBAN

Jó ideje tartja magát a szakirodalomban az a plauzibilis elképzelés, miszerint a jóléti állam kiépülése számottevően csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségek mértékét, és ily módon fokozza a szociális biztonság tapasztalatát. Nem célom, hogy megingassam a hipotézis érvényét, meggondolkodtatónak tartom viszont, hogy a jóléti állam, magyar tekintetben legalábbis, nem feltétlenül és nem mindig mérsékli szembeszökő módon a társadalmi szegmensek közti kiáltó egyenlőtlenségeket és különösen nem érezteti ily irányú hatását az egyenlőtlenségek tudatát illetően. Nehéz ugyanakkor megbízható mutatókkal kifejezni az egy adott pillanatban érvényes társadalmi egyenlőtlenségek mértékét, sőt még a mi-benlétét sem könnyű meghatározni. A vagyoni, a jövedelmi különbségek, továbbá a társadalmi mobilitás egyéb erőforrásaihoz való csoportos hozzáférés eltérései többnyire kirajzolnak valamilyen képet erről. A kortársak és az utókor így néha egyező, máskor ellenben egymástól eltérő fogalmat alkot magának a dologról. A megszokás is szerepet játszik mindebben, és persze döntő kritérium a fejlődés (a fejlettség) fogalmaiban kifejezett viszonyítás, vagy az, hogy milyen ideálok és társadalmi imaginációk tükrében értékeljük a jelenséget. Nem lehet szó abszolút értelemben vett társadalmi egyenlőtlenségről, mint társadalmi tényről, mivel az e fogalomnak megfelelő ténybeli valóság olykor szembetűnően eltérő tapasztalati univerzumok kontextusaiban jelentkezik a maga idejében is már, de a retrospekció távlatában szintén.¹

Nem járhat el oly módon a kutató a történelmi korokat jellemző szegénység kiterjedtségéről elmélkedve, hogy jelenének a mércéjét alapul véve konstatálja az akkor volt életstandardokat. Ilyen hibát követett el az a jeles szociológus, aki a 19. század végi, a 20. század eleji szegénységnek a korabeli magyar társadalmon belüli mértékét számszerűsítve 65%-ról, illetve 50–55%-ról szolt.² Amint a

¹ Az európai társadalmak 19. és 20. századi egyenlőtlenségeinek empirikus vizsgálatára ld. Hartmuth Kaelble: *Industrialization and Social Inequality in 19th-Century Europe*. Berg, Leamington Spa/Heidelberg, 1986; Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Bp., 2009. 139–201.

² Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető, Bp., 1986. 31–32.

kijelentéssel kapcsolatos történész kommentár szerzője azonban megjegyezte, a képtelen becslés történetietlen szemléletmódból fakad. A történészi tapasztalat ugyanis arra vall, hogy ilyen magas feltételezett szegénység-aránnyal tömeges éhínség szokott együtt járni a történelemben. Márpedig a dualizmus kori Magyarországon nem voltak éhínségek.³

A szociális biztonság modern kori intézményi feltételét képező jóléti államot többek közt a társadalmi konfliktusokra adott funkcionális válaszként szokás elkönyvelni.⁴ Ez az álláspont hihetően hangzik, különösen akkor, ha a marxista osztályszemlélet talaján állva érvelnek mellette. Ráadásul számos történelmi referenciával alá is lehet támasztani e kijelentést. Gyakran hozták és hozzák ma is összefüggésbe a 20. századi jóléti állami berendezkedés közvetlen előzményéül szolgáló bismarcki kötelező társadalombiztosítás modelljét, a „szociális olajcsepp-politika” eme beszédes megnyilvánulását, a hihetetlen gyorsan megizmosodó német nagyipari proletariátus pacifikálásának a hatalmi akaratával.⁵ Nem magyarázható meg persze ily egyszerűen a német modell térbeli tovaterjedése, annak gyors ausztriai, majd magyarországi alkalmazása, az 1890-es években került rájuk sor;⁶ léteznek azonban a feltevést bizonyítani hivatott történelmi fejlemények. Két idevágó példával élek ez alkalommal, mindkettőt a magyar történelemből merítem.

A történeti szakirodalom a modern kori magyar szociálpolitikai gondolkodás politikus képviselőjeként tartja újabban számon a liberális (szabadelvű párti), ugyanakkor bizonyos néppárti szimpátiáktól sem egészen mentes századfordulós agrárpolitikust, Darányi Ignácot.⁷ Darányi már az 1890-es években és később is, a Bárczy Gusztáv által kezdeményezett budapesti municipális jóléti politika előtt szakított azzal a liberális dogmával, mely szerint az állam – illetéktelenség okán – nem avatkozhat be a munkaviszony magánjogi kötelmeibe; nem tartotta továbbá érvényesnek azt a liberális elvet sem, hogy nem tartozik az államra a szegény néprétegek szociális biztonságának az ügye sem. Két ezzel kapcsolatos intézkedését kell itt említeni, a rendszerint retrográd politikai megnyilvánulásként emlegetett „A munkások és mezőgazdasági munkaadók közötti jogviszony

³ Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Bp., 2004. 97.

⁴ Tomka Béla: A jóléti állam Európában és Magyarországon. Corvina, Bp., 2008. 59–63.

⁵ Jellemző marxista megfogalmazására ld. Tokody Gyula – Niederhauser Emil: Németország története. Akadémiai, Bp., 1972. 211. A hivatkozott szöveget Tokody Gyula írta.

⁶ Bódy Zsombor: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. Az 1891-es kötelező betegbiztosítási törvény keletkezése, valamint: Susan Zimmermann: Védett és védelemben nem részesülő munkaviszonyok az iparosodás korától a világgazdasági válságig. Ausztria és Magyarország összehasonlítása. Korall, 5–6, 2001. Ősz–Tél, 72–93, 114–140.

⁷ Fehér György, szerk.: Darányi Ignác emlékkonferencia. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 2000.

szabályozásáról” szóló 1898-as törvényt, valamint „A gazda és a gazdasági család közötti jogviszony szabályozásáról” intézkedő 1907-es törvénycikket. S nem feledkezhetünk meg a mezőgazdasági munkások házépítésének az állami támogatásáról rendelkező, szintén általa elfogadtatott törvénycikkéről sem.⁸

Amikor e törvények segítségével a magyar állam megszilárdította a magánjogi munkaszerződés intézményét, helyenként minden bizonnyal sértette, csorbította a munkavállalói szabadságot; ugyanakkor vitathatatlan, hogy a munkaszerződés informális alapjait felszámolva növelte is a munkavállalók jogi biztonságát. Ezáltal pedig tágította és stabilizálta a munkavállalóként mindig is kiszolgáltatottabb fél szabadságát az abban az időben még mélyen patriarchális társadalmi miliőben. Az 1907-es másik említett rendelkezés azzal a maga korában ugyancsak novumnak számító elemmel járult hozzá ehhez, hogy a mezőgazdasági munkásság szociális helyzetét közvetlenül összekötötte az állami felelősségvállalás kötelmével. A mezőgazdasági bér munkások céljait szolgáló szociális lakások építése, Darányi álláspontja szerint, állami feladat is, noha ez korábban soha nem merült fel ilyenénképpen.

A történetírás hosszú időn át nem látott többet az érintett kormányzati intézkedésekben, mint a társadalmi elégedetlenség leszerelésére irányuló hatalmi szándékot, ami a századforduló agrármozgalmaira volt reakció. Ez bizonyára igaz. Ugyanakkor a liberális társadalom- és államszemléleten belüli hangsúlyváltás kellett ahhoz, hogy a szociális kérdések akár ilyen értelemben is a közpolitika homlokterébe kerülhessenek.

Kérdésfelvetésünk arra irányul, csökkent vajon a társadalmi egyenlőtlenség egyebek közt annak eredményeként, hogy a századelőn elkészült néhány ezer munkáslakás Csongrád és több más déli megyében külön a napszámosok részére? Nem kizárólag a gazdasági munkaház építési akció szűkre szabott társadalmi hatóköre folytán, de azért sem adható egyértelmű igen válasz a kérdésre, mert az ilyen és a hozzá hasonló állami beavatkozások a társadalom egyes szegmenseiben járulnak csupán hozzá az egyenlőtlenségek kvantitatív alakulásához; érintetlenül hagyják ugyanakkor az egyenlőtlenségi viszonyokat az élet más relációiban. A szociális lakáshoz juttatottak életszínvonalbeli mutatói némiképpen javultak ezen akció hatására, az illetők munkaerő-piaci pozíciói vagy a családnagysággal (a gyermekszámmal) összefüggő anyagi ellátottsága azonban jöttányit sem módosult annak nyomán. Ténylegesen változtak viszont, magyarán nőttek az agrárszegényeken belüli anyagi természetű különbségek és persze módosult a szegény korabeli fogalma is. Nem utolsósorban azért, mert ennek a szociálpolitikai fejleménynek a hatására kétségkívül a szegénység tapasztalati tere is

⁸ Bővebben: Gyáni Gábor: A szociálpolitika első lépései hazánkban: Darányi törvényei. In: Uő: Történetészdiskurzusok. L'Harmattan, Bp., 2002. 209–220. Újabban: Susan Zimmermann: Divide, Provide and Rule. An Integrative History of Poverty Policy, Social Policy, and Social Reform in Hungary under the Habsburg Monarchy. Central European University Press, Budapest – New York, 2011. 88–89.

módosult valamiképpen. Nem kerültek ki ugyan a szociális munkáslakásokat elfoglaló mezőgazdasági napszámosok a tényleges vagy potenciális szegények világából, ám azzal, hogy ilyen lakásfeltételek közé kerültek, megemelték a szegénységi küszöb szintjét. Kevesek számára volt ekkor még elérhető a nekik ilyen módon biztosított lakásellátottság, a példájuk nyomán azonban új, magasabb viszonyítási mérce lépett hatályba lépett a szegények nagy tömegei számára is.

Talán az előbbinél is plasztikusabb példával szolgál tézisünk szempontjából a kötelező társadalombiztosítás húszas évek végi kiterjesztése.⁹ Kulcsszerepet játszott 1918 és különösen 1919 a Horthy-kori jóléti politika bevezetésében, a szóban forgó jóléti intézmény kiterjesztésében. Az elit páni félelme a nagyvárosi (a budapesti) szervezett nagyipari proletariátustól mint potenciális bajkeverőtől és politikai szereplőtől volt az egyik döntő hajtóerő a szociális biztonság e rendszerének a bevezetése mögött. (Voltak persze az intézkedésnek történeti előzményei is.) Aligha kerülhetett volna sor a jóléti állam irányában megtett eme lépésre a nem kifejezetten liberális, sőt hamisítatlanul konzervatív politikai beállítottság hiányában. Ez pedig köztudottan nem hiányzott a Horthy-kori régi-új politikai elitből, amely ráadásul nem idegenkedett az állami intervencionalizmus gyakorlataitól sem.¹⁰ Ha a következmények felől tekintünk ezúttal a dologra, felfigyelhetünk arra, hogy a jóléti állam kiterjesztése nem csökkentette érdemben, legföljebb tovább tagolta a társadalmi egyenlőtlenségek hazai rendjét.

Milyen célokat is szolgált valójában a kötelező társadalombiztosítás rendszere? Megítélésünk szerint főként arra irányult, hogy a városi, a budapesti bér-munkásság „önálló jogon” elfoglalhassa az így egyedül csak neki fenntartott helyet a mind anakronisztikusabb trianoni magyar társadalomban és hatalmi szisztémában. Az a nagyjából egy milliós bér munkás tömeg, amely a társadalombiztosítást kiterjesztő húszas évek végi intézkedések¹¹ valódi kedvezményezettje lett, ténylegesen kikerült a szegények, az egzisztenciájukban súlyosan fenyegetettek világából, és betagozódott a jóléti állam elosztási rendszere által fenntartott szociális biztonság rendjébe. Új értelmet kapott ezzel a társadalmi egyenlőtlenségek korban megszokott fogalma. A városi tömegnyomor, a városi proletársors szociális valóságának az addigi viszonyítás pontja a kötelező biztosítással megemelt szociális biztonsággal vált teljessé, mely utóbbi közvetlenül hozzá tartozott immár a városi bér munkás léthez. A helyzet távolabbi következményeként új összefüggésbe került ez által a falusi és az agrárnyomor valósága is.

⁹ Az itt következő gondolatmenet bővebb kifejtéséhez vö. Gyáni Gábor: Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások a két háború között. In: Uő: i. m. 221–228.

¹⁰ A törvények vitatását, a szociálpolitikai hivatalos diskurzusát rekonstruálja: Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939. Napvilág, Bp., 2008. kivált 246–261.

¹¹ Mérvadó történeti értékelésükhöz ld. Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Századvég, Bp., 2003.

Az érintett fejlemények hatására a népi falukutatók kész tényként beszélhetek immár a harmincas években a falu és a paraszti népesség egészének a kiáltó nyomoráról és elesettségéről, rámutatva a falu és a város közötti egyenlőtlenségek kiéleződésére. Erdei Ferenc szolgált a diskurzus teoretikusan legérettebb megfogalmazásával, kijelentve: a parasztság egyértelmű kárvallottja a várossal (a nagytársadalommal) való egyenlőtlen csereviszonyoknak, ugyanakkor a nemzeti társadalom alatt, belőle kirekesztve, autarkias zárványként éli a maga különös és majdhogynem kifürkészhetetlen életét.¹²

Nem kívánjuk persze tagadni a harmincas évek első felében kulminálódó falusi és tanyai nyomor beszédes tényeit. Joggal feltehető azonban, hogy ezt a fajta szociográfusi tapasztalatot erében nem utolsó sorban az említett új városi szociális valóság élménye teremtette; az utóbbiból magából fakadó viszonyítás tükrében tűnhetett oly mértékben drámainak és tarthatatlannak a falusi/paraszti oldalon regisztrált egyenlőtlenség. Nem az abszolút nyomor vagy elnyomorodás önmagában vett ténye, hanem a külső és belső viszonyítás perspektívájában érzékelt elszegényedés, lemaradás szociális valóságáról adott tehát ily módon számot a leleplező szociográfia társadalomkritikája.

Lépünk azonban tovább mind az időben, mind pedig a térben. Oly módon tudta garantálni a totalitáriánus rendszerek nivelláló társadalompolitikája a deklarált szociális biztonságot, ha mégoly alacsony életnívó mellett is, hogy drasztikusan megkurtította az emberi szabadságjogokat. Az e rezsimek által követett jóléti politikák legitimációs, rendszerstabilizáló erejének a tapasztalata maga is arra ösztönözte a nyugati demokratikus társadalmakat, hogy minél gyorsabban szerezzenek érvényt a második világháborút követően a piaci feltételek mellett fennálló jóléti államnak. A fasiszmusok (főként a német náciizmus) társadalompolitikája tűnt ebben az időben a leginkább figyelmeztető példának a háborúban győztes nyugati hatalmak elitjei számára.¹³ Ami számunkra ebből egyedül fontos, az annyi, hogy mérlegeljük: mi és mennyi valósult meg a szociális biztonságból totalitarizmus kommunista válfajában.

Újabb kutatások tanúsága szerint a kommunista gazdasági, szociális és politikai rendszer, amely a teljes államosítás, tehát az erőforrások központosításának az erejével azt a célt tűzte maga elé, hogy mérsékli (sőt: felszámolja) a mély társadalmi különbségeket, ért ugyan el sikereket e téren, valójában újabb egyenlőtlenségek sorozatát idézte elő. Megmaradva a jóléti elosztási rendszereknél, megjegyezhetjük: mérhetetlenül nagy szerepet töltöttek be a társadalmi tagoltság megőrzésében a jóléti juttatásoknak a politikai vagy az egyéb érdemek alapján nyújtott megkülönböztetései. Mely gyakorlat nem csupán a kemény sztálinista

¹² Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. Franklin Társulat, Bp., é. n. (1943)

¹³ A náci Németország jóléti államként való meghatározásával szolgál: Götz Aly: Hitler's Beneficiaries. Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State. Metropolitan Books / Henry Holt and Company, New York, 2006.

diktatúra idején, hanem a diktatúra puhább kádári változata mellett is töretlenül érvényesült.

Az állami lakáselosztás hatvanas évekbeli gyakorlatát elemezve 1969-ban két magyar szociológus megállapította: „a legfelső és legalsó jövedelmi csoport lakáshelyzetében mutatkozó egyenlőtlenség nem csökkent, inkább növekedett”.¹⁴ A lakáselosztás adott rendszere mellett, vonták le később a következtetést, nem várható, hogy a különbségek a belátható jövőn belül csökkennének. Miért? Azért, mert a hatósági lakáselosztásnak ez a rendszere a magasabb jövedelmű foglalkozási csoportoknak kedvez. Az tehát így, pusztán társadalompolitikai szempontból vagyis az ideológiai célokhoz képest „diszfunkcionálisan” működik.¹⁵ S miért nem tűnik ez fel vajon maguknak az érintetteknek, miért nem tudatosul bennük az egyenlőtlenség társadalmi ténye? Azért, szól tovább az érvelés, mert idővel szinte minden társadalmi réteg lakáshelyzete többé-kevésbé javult, mely tény homályba borította az egyenlőtlenségek folytonos öröklődését, sőt azok esetenkénti fokozódását.¹⁶ Mindez pedig újabb és igazán nyomós érv amellet, hogy az egyenlőtlenség tudata, a dolog korabeli percepciója kulcsszerpet játszik az egyenlőtlenségek számon tartásában.

Azért sem lehetett igazán eredményes a tervgazdaságból, az állami diktátumokon nyugvó kommunista társadalmi-politikai berendezkedésből fakadó jövedelmi nivellálódás hatalmi erőfeszítése, mert éles különbségeket tett – súlyos egzisztenciális következmények kíséretében – a politikai diktatúra a társadalom különféle egyedei és csoportjai között (már ahogyan a politikai rezsim definiálta ezeket a csoportokat). A szabadság nagyfokú hiányával járó társadalmi berendezkedés feltételei között az anyagi erőforrásokhoz és a mobilitási feltételekhez való általános hozzáférés tekintetében szinte áthághatatlan különbségek, tényleges egyenlőtlenségek húztak választóvonalat az alapjában politikai alapon definiált csoportok között. Egyesek, sőt nagy tömegek helyét a társadalom alatt vagy éppen hogy megtúrt státusban lévőként jelölte ki a politika rendelkező hatalma, amely fontos éltetője volt és maradt a társadalmi egyenlőtlenségek akkori rendszerének.¹⁷

Az egyenlőtlenségek rendszerének így elgondolt fogalmával dolgozva kijelenthetjük: a Horthy-korinál bizonyos mérvű vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek mellett megnőtt a kifejezetten politikai alapon képződő újfajta társadalmi egyenlőtlenségek korabeli hatása. Ez utóbbiak már a pusztá létükkel

¹⁴ Konrád György – Szelényi Iván: A lakáselosztás szociológiai kérdései. Valóság, 1969/ 8. 38.

¹⁵ Uo. 39.

¹⁶ Uo. 38.

¹⁷ Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor, szerk.: Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2008. 50–93. A kérdés elméleti és tudománytörténeti megvilágításban: Majtényi György: A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után. Gondolat – MOL, Bp., 2005.

is hatástalanították az egyenlősítő ideológiai és politikai diskurzus társadalmi hitelét, azok megfeleltethetőségét a tényleges társadalmi tapasztalatoknak. Szükszerű divergenciájuk annak a hazugság komplexumnak volt a kísérő jelensége, amely a nép uralkodik a párt által önmaga felett ideológiai dogmájában csúcsosodott ki, és amit a helyzet egyedüli haszonélvezője, a párt-elit kivételével, mindenki valótlaniságként könyvelt el magának.¹⁸

Arról a képről, amit a kortársak a valóságról ekkor tápláltak magukban, megjegyezhetjük még, hogy erősen megvolt terhelve a kompetenciák rossz, igazságtalan új elosztási rendjének a sérelmi tudatával is. A tudásnak, a hozzáértésnek és az ehhez igazodó teljesítménynek a társadalmi érvényesülést biztosító hatása gyakran csökkent ugyanis a minimumra a politikai lojalitásnak mint egyedüli társadalmi erénynek a felmagasztosulásával szemben.¹⁹ Az a fajta tömeges napi élettapasztalat, hogy kontraszelektáltak uralkodnak az érdeemesek, a hozzájuk képest értékesebbek fölött, ha lehet, tovább növelte az egyenlőtleniségek átélésének intenzitását. S hadd említsek meg ezen túl még valamit. Nem korlátozható a társadalmi biztonság fogalma egyes egyedül a mérhető paraméterekben kifejezett egzisztenciára. Bele kell ugyanis érteni abba a személyes és a kollektív szabadság által nyújtott biztonságérzetet is, aminek olykor van, más esetben viszont nincs közvetlen egzisztenciális vonatkozása. Márpedig a kommunista diktatúrák döntő, időbelileg változó mértékben és eltérő módozatokban érvényesülő, ám lankadatlanul fontos rendszeralkotó eleme volt, hogy (1) általános és folytonos bizonytalansági érzést keltettek alattvalóikban egyebek közt a mobilitás és a politikai mobilizálás szüntelen forszírozásával; (2) az egzisztenciális biztonság feltételül szabták a kinyilvánított politikai szervilizmust, amitől soha sem tekintettek el maradéktalanul. A politikai ellenzékiesség büntetőjogi kategóriáját éppen az utóbbiból vezették le, aminek a puha diktatúra korában is mindig igyekeztek érvényt szerezni. Hozzátehetjük: a náci és a kommunista rendszerek közös vonásáról, a mobilizálás politikai gyakorlatról van szó, amely az esetben sem hal ki egészen a mindennapi politikai gyakorlatból, amikor csökken a legitimitáció szempontjából neki tulajdonított szerep jelentősége.²⁰

S mi történt vajon az 1989-es politikai rendszerváltás, a piaci gazdaság és az alkotmányos többpárti demokrácia visszavétele vagy mondhatni annak újbóli, netán elsőként való meghonosítása után? Mérvadó szociológusok véleménye

¹⁸ A privilegizált Kádár-kori kommunista elit életviszonyairól: Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009.

¹⁹ Huszár Tibor: Az elitől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989). Corvina, Bp., 2007.; Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében 1945–1989. Korunk, 2009/3. 75–88.

²⁰ A náciizmust illetően ld. Claudia Koonz: The Nazi Conscience. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.; Peter Fritzsche: Life and Death in the Third Reich. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2008. A kommunista praxisról e tekintetben: Apor Péter: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor, szerk.: i. m. 13–49.

szerint az utóbbi két évtized az „elszabaduló egyenlőtlenségek” kora volt Magyarországon; az egyszeriben dominánssá váló piac, valamint a szociális ellátó-rendszerek némiképpen hatástalan működése együttesen idézi elő ezt a helyzetet.²¹ A gazdasági rendszerváltás maga is hozzájárult némiképpen az egyenlőtlenségek fokozódásához: másfél millió ember számára tette tartósan kényszerű életvitellé a társadalmi „kiilleszkedést”.²² Az állami gazdasági szektor megroppanása, helyesebben annak gyors felszámolása a krónikus vagy az időszakos munkanélküliség helyzetébe taszította őket, közülük sokan rokkant- vagy egyéb nyugdíjasként kerültek mérhetetlen messzeségbe ennek során a munkaerőpiactól.

A rendszerváltozást követően a jóléti rendszer figyelemre méltó folytonosságot tanúsított, nem épült le radikálisan, magyarán: nem a liberális elvek által megkövetelt módon változott meg. A jóléti kiadások, benne az elosztási rendszerek költségvetésével, relatíve visszaestek ugyan, ez a tendencia napjainkban felgyorsulni látszik, a társadalom tekintélyes hányadának a jóléti elosztási rendszerek juttatásaira való ráutaltsága azonban nemcsak változatlan, hanem talán még a múltbelinél is fokozottabb. Ez utóbbi sajátosan magyar fejleményként is felfogható. Amikor a piaci léthelyzet 1989 után általánossá lett, kétségkívül megnőtt idehaza az egzisztenciális bizonytalanság; nincs is ebben semmi meglepő. Különlegesnek számít viszont az, hogy roppant népes társadalmi csoportokat fenyeget ma mindennapi létében a piaci rendszer, ami nem feltétlen velejárója a modern piaci gazdaságnak. Ez abból ered, hogy a piaci önállósághoz zömmel még éretlen egyének és családok találták (és találják) szemben magukat egyik pillanatról a másikra az „igazi”, a nem szimulált piac kihívásával. Ez tehát a fő forrása a piac szociális biztonságot szüntelenül erodáló tényleges és potenciális felforgató hatásának a ma Magyarországon. Mindenki, aki képtelen (volt) bekapaszkodni a piaci mechanizmusok egzisztencia-teremtő lehetőségeibe, tartósan megvetve benne a lábát és egyúttal az állam szociális redistribúciójának a köréből is kihullt, ezek között a körülmények között menthetetlenül a rendszerváltás vesztesévé vált. Ők azok, akik kizárólag segélyből élnek és akik az állandó (és legális) munkavégzéstől elesve társadalombiztosítási járulékot sem fizetnek, miáltal a minimális szociális biztonságot sem élvezik többé. Náluk is alacsonyabbra csúsztak vissza a mélyszegénységben tengődők, a gyakorta etnikai gettókba zárt emberek tíz- és százazrei, akiket az állam olykor márt a segélyre sem tart méltónak, és akik a feketegazdaságban végzett, uzsora jellegű jövedelemmel viszonzott munkavégzésnek kiszolgáltatva kénytelenek élni az életüket.

Velük szemben ott találjuk a rendszerváltás győzteseit, akik nemcsak hogy megmaradtak, sőt kifejezetten kedvező helyzetet biztosítottak maguknak az új

²¹ Szalai Júlia: Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon. Osiris, Bp., 2007.

²² A kifejezés Casteltól ered. Robert Castel: A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája. Kávé Kiadó, Bp., 1998.

piaci (és nem csupán a piaci) egzisztenciák világában, de továbbra is élvezik a jóléti állam juttatásait, ami a múltban számukra elérhetőnél is busásabb. Szalai Júlia egyenesen úgy fogalmaz, „a szociális redisztribúció tevőleges hozzájárulása a kisebb és nagyobb magántulajdonú piaci szervezetek napi működtetéséhez a hazai rendszerváltás fontos sarokpontja maradt.”²³ A társadalmi egyenlőtlenségeknek a mai magyar társadalomban az egyik döntő forrása, hogy ki hogyan képes kivédeni a piac által uralt gazdaságban oly gyakori szociális bizonytalanságot kisajátítva magának az állami védelem eszközrendszerét. A piaci kockázati teherviselés államra áthárított terhei teszik ki manapság a jóléti kiadások egyik legjelentősebb tételét. A helyzet fő, sőt szinte az egyedüli haszonélvezője a rendszerváltásból győztesként kikerült középosztály, amelynek tagjai privilégiumként élvezik a szociális biztonság ígértét.

A piacosság röviden vázolt sajátosan „magyar útja” a társadalmi egyenlőtlenségeknek azt a szilárd, megbonthatatlan építményét teremtette meg, melynek feltételei között a jóléti állam többnyire inkább csak reprodukálja a piaci működésből adódó egyenlőtlenségi állapotokat, semmint hogy korrigálná annak ily értelmű hatását. A szociális redisztribúcióhoz való társadalmi hozzáférés ma érvényesülő rendszere nem ellensúlyozza tehát kellőképpen a piaci egyenlőtlenségeket; ráadásul eltávolítja egymástól a saját szervezeti körén belül a szegények segélyhez kötött ellátását és a többség nyugatosodó jóléti ellátását. Tanulásként levonható tehát, hogy „a magyar társadalom a jóléti redisztribúció aktív közreműködésével mind visszafordíthatatlanabb és drámaibb módon kettészakadt”.²⁴ Az 1989 utáni új politikai és szocio-ökonómiai berendezkedés egyenlősítés helyett további egyenlőtlenségeket teremtett; a (szegény)segélyezés adott módja pedig fokozza a társadalmi kirekesztést, mivel a minőségileg magasabb rendű jóléti ellátások szervezeti téren láthatóan külön válnak a szegényellátás tényleges adminisztrációjától.

Mind az utóbbi fejlemények ismeretében, mind pedig a probléma történeti áttekintése alapján az a kérdés merül fel tehát: mi módon járult hozzá a múltban a jóléti állam a társadalom belső integrációjához, és minek az integrációjára szolgál egyáltalán a jóléti állam a 20. és immár a 21. században?

²³ Szalai Júlia: i. m. 93.

²⁴ Uo. 161.

Summary

Social inequalities – social security

The Bismarckian compulsory social insurance fastly emulated by Austria and Hungary was to initiate any effort towards the modern European welfare state. It aimed at strengthening the state power as against the emergence working-class activism; its establishment, however, was made possible only by changing the dominant concept of modern state. The social responsibility held by the state towards her citizens was also needed to be adopted for the birth of the welfare state. The big issue arising at that point has been that to what extent may the welfare state reduce the degree of the social inequalities deriving from the market economy. The main thesis advanced in the study is that the levelling effect of the welfare state either in its basically liberal or totalitarian variation has always been restricted in its final outcome. This may accounted for a continuous rise of the level of evaluation references and the actual social experiences in terms of the actual social disparities. The empirical examples supporting the thesis are taken from the long twentieth-century history of Hungary.